

JAARBOEK

uitgegeven door het

KONINKLIJK FRIES GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

en de

FRYSKE AKADEMY

De Vrije Fries

SINDS
1839

VIERENNEGENTIGSTE DEEL

94
2014

De Vrije Fries

JAARBOEK

uitgegeven door het

KONINKLIJK FRIES GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR/
KENINKLIK FRYSK GENOATSKIP FOAR SKIEDNIS EN KULTUER

en de

FRYSKE AKADEMY

VIERENNEGENTIGSTE DEEL
94
2014

SINDS
1839

DE VRIJE FRIES
SINDS 1839

VIERENNEGENTIGSTE DEEL 2014

Jaarboek uitgegeven door het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Koninklijk Frysk Genoatskip foar Skiednis en Kultuer en de Fryske Akademy

REDACTIE

Dr. Piet Bakker, drs. Marjan Brouwer, dr. Arjen Dijkstra (secr.), dr. Johan Frieswijk, drs. Nelleke IJssennagter, drs. Otto Knottnerus, dr. Joop Koopmans (voorz.), dr. Marijn Molema, dr. Han Nijdam (eindred.), dr. Ernst Taayke

REDACTIE-ADRES

Redactie De Vrije Fries
p.a. Fryske Akademy
Postbus 54
8900 AB Leeuwarden

ONTWERP

Tom Sandijck

OPMAAK

Van der Let & Partners, Heerenveen

ISBN 978 90 6171 0004

FA-nummer 1085

NUR-code 680

De redactie houdt zich aanbevolen voor kopij. In het algemeen gaat haar voorkeur uit zowel naar wetenschappelijke artikelen als naar meer essayistische bijdragen op het terrein van de Friese geschiedenis, kunst, literatuur en archeologie. De plaatsing van de Friese 'stof' in een bredere context is daarbij gewenst. Kopij dient digitaal te worden aangeleverd, opgemaakt volgens richtlijnen die bij het redactiesecretariaat kunnen worden opgevraagd. Bijdragen kunnen aan peer reviewers worden voorgelegd. (Deze bijdragen zijn in de inhoudsopgave gemerkt met een *).

Folchoarder summaries: earst yn 'e oarspronklike taal fan it artikel, dêrnei de Fryske, resp. Nederlânske en Ingelske oersetting.

ESSAY

GEERT MAK

Het Friese landschap: geen trauma, maar een open wond

Samenvatting

Dit essay is een reactie op het essay 'Plat land, diepe geschiedenis. Friesland als trauma' in *De Vrije Fries* 90 (2010) van Goffe Jensma. Jensma's stelling was dat de Friese identiteit vooral negatief wordt gedefinieerd, als iets dat vervaagt en verdwijnt. Identiteit is dan wel geconstrueerd en traditie vaak 'invented', zegt Mak, maar dat wil niet zeggen dat ze zonder waarde zijn. Ook Jensma's negatieve oordeel over het begrip nostalgie deelt Mak niet, mits die leidt tot gezond conservatisme of rebellie tegen te ver doorgevoerd modernisme. De kern van Maks betoog betreft echter het Friese landschap, waarbij hij aangeeft beïnvloed te zijn door discussies over stadsvernieuwing en stadsherstel, in het bijzonder het nieuwe vruchtbare model van de stad als ecosysteem, als dynamische chaos. Mak constateert dat er slecht met het Friese landschap wordt omgesprongen. Hoofdschuldige is het Friese politieke klimaat. Zijn verklaring hiervoor is sociale corruptie. In 2005 was Mak aanwezig bij discussies over waar het heen moest met Friesland in de komende eeuw. Onder meer het Nuon-geld schiep mogelijkheden. Door het internet zou iedereen weer in dorpen kunnen gaan wonen en wordt de stad meer virtueel. Daarbij moet ook anders met het landschap worden omgegaan. Ten slotte pleit Mak voor het versterken van de banden binnen Noord-Nederland en zelfs met Noord-Duitsland. In al deze discussies ziet Mak een vitale rol voor de pers weggelegd, een rol die de Friese pers volgens hem op dit moment helaas niet vervult.

It Fryske lânskip: gjin trauma, mar in iepen wûne

Gearfetting

Dit essay is in reaksje op it essay 'Plat land, diepe geschiedenis. Fryslân als trauma' yn *De Vrije Fries* 90 (2010) fan Goffe Jensma. Jensma's stelling wie dat de Fryske identiteit foaral negatyf definiearre wurdt, as eat dat hieltyd dizeniger wurdt en ferdwynt. Identiteit is dan wol konstruearre en tradysje faak 'invented', seit Mak, mar dat wol net sizze dat se sûnder wearde binne. Jensma's negatyf oardiel oer it begryp nostalgia dielt Mak ek net, mitsdat dy liedt ta sûn konservatisme of rebelly tsjin te fier trochfierd modernisme. De kern fan Maks betooch hat lykwols betrekking op it Fryske lânskip, dêr't er by oanjout beynfloede te wêzen troch diskusjes oer stedsfernijing en it opknappen fan 'e stêd, yn it bysûnder it nije fruchtbere model fan 'e stêd as ekosysteem, as dynamyske gaos. Mak konstataret dat der min mei it Fryske lânskip omsprongen wurdt. Haadskuldige is it Fryske politike klimaat. Syn ferklearring dêrfoar is sosjale korrupsje. Yn 2005 wie Mak oanwêzich by diskusjes oer wêr't it hinne moat mei Fryslân yn 'e kommende iuw. Under mear it Nuon-jild joech mooglikheden. Troch it ynternet soe elkenien wer yn in doarp wenje kinne en wurdt de stêd mear firtueel. Dêrby moat ek oars mei it lânskip omgien wurde. Oan 'e ein pleitet Mak foar it fersterkjen fan 'e bannen binnen Noard-Nederlân en sels mei Noard-Dútslân. Yn al dy diskusjes sjocht Mak in fitale rol foar de parse weilein, in rol dy't de Fryske parse neffens him op dit stuit spitigernôch net ferfollet.

The Frisian landscape: not a trauma, but an open wound

Summary

This essay is a reaction on the essay 'Plat land, diepe geschiedenis. Friesland als trauma' (*Flat land, deep history. Friesland as a trauma*) in *De Vrije Fries* 90 (2010) by Goffe Jensma. Jensma argued that the Frisian identity is mainly negatively defined, as something that fades and disappears. Identity may be constructed and tradition often 'invented', Mak says, but this doesn't mean that they are without value. Neither does Mak agree with Jensma's negative assessment of the concept of nostalgia, provided that it leads to healthy conservatism or rebellion against extensive modernism. The core of Mak's argumentation however refers to the Frisian landscape, for which he mentions being influenced by discussions on city renewal and city resto-

ration, in particular the new fruitful model of the city as an eco system, as a dynamic chaos. Mak states that the Frisian landscape is badly handled. The main culprit is the Frisian political climate. He explains this as social corruption. In 2005, Mak was present at discussions about which direction Friesland should take in the coming century. Among other things the Nuon money created possibilities. Because of the internet, people could live in villages again and the city becomes more virtual. Additionally, the landscape should be handled in a different way. In the end Mak pleads to strengthen ties within the north of the Netherlands and even with the north of Germany. In all these discussions, Mak sees a vitale role for the press. Regrettably, according to Mak, the Frisian press does not play this role at the moment.

BIJDRAGEN

MARCUS ROXBURGH*, HANS HUISMAN** AND BERTIL VAN OS**

* Universiteit Leiden, faculteit Archeologie, leerstoelgroep

Romeinse en Middeleeuwse archeologie (Leiden)

** Rijksdienst voor het culturele erfgoed, afdeling Instandhouding (Amersfoort)

All change? The end of a metalworking tradition in early medieval Frisia

Summary

Very little is known about brooch production in Frisia or its role in the early medieval economy of North West Europe. The production of these kinds of goods, the distances traded and the quantities made available in any one area, are important indicators in assessing the complexity of a regional economy. To address this problem, a compositional analysis was undertaken of over six hundred brooches, recovered by metal detectorists in the north of The Netherlands. Handheld X-ray fluorescence (hhXRF) was deployed to measure their overall compositions. Observations revealed that until the eighth century, brooches were composed of leaded bronze, suggesting that tin was a preferred ingredient. However from the late eighth century onwards tin appears to be replaced by zinc. A change to production in brass, instead of bronze, may be evidence of a change in trade direction in favour of the Frankish hinterland, rather than through traditional coastal routes.

Allegear feroaring? De ein fan in metaalbewurkingstradysje yn iermidsiuwsk Fryslân

Gearfetting

Der is net folle bekend oer de produksje fan fibula's yn Fryslân of fan 'e rol dêrfan yn 'e iermidsiuwske ekonomy fan noardwest Europa. De produksje fan dat type objekten, de ôfstannen dêr't se oer ferhannelde waarden en de produksje-oantallen yn ferskillende gebieten foarmje lykwols belangrike oanwizingen foar it bepalen fan 'e kompleksiteit fan in regionale ekonomy. Om dat probleem oan te pakken is de gearstalling bepaald fan mear as seishûndert fibula's, sammele troch detektor-amateurs yn it noarden fan Nederlân. Dêrby wurdt gebrûk makke fan draagbere (*handheld*) röntgenfluoresinsje (HH-XRF). Ut de mjittingen docht bliken dat fibula's oant de achtste iuw makke binne fan leadhâldend brûns, wat suggerearret dat tin doe in winske tafoeging oan de legering wie. Fan 'e lette achtste iuw ôf blykt de tin lykwols ferfongen te wêzen troch sink. Dy feroaring fan brûns nei messing is in oanwizing foar in feroaring yn 'e oriïntaasje fan 'e hannelkontakten nei it Frankyske efterlân op kosten fan tradisjonele kustrûten.

Allemaal verandering? Het einde van een metaalbewerkingstraditie in vroegmiddeleeuws Friesland

Samenvatting

Weinig is bekend over de productie van fibulae in Friesland of van de rol daarvan in de vroegmiddeleeuwse economie van noordwest Europa. De productie van dit type objecten, de afstanden waarover ze werden verhandeld en de productieaantallen in verschillende gebieden vormen echter belangrijke aanwijzingen voor het bepalen van de complexiteit van een regionale economie. Om dit probleem aan te pakken is de samenstelling bepaald van meer dan zeshonderd fibulae, verzameld door detector-amateurs in het noorden van Nederland. Hierbij werd gebruik gemaakt van draagbare (*handheld*) röntgenfluorescentie (HH-XRF). Uit de metingen blijkt dat fibulae tot de achtste eeuw zijn gemaakt van loodhoudend brons, wat suggereert dat tin toen een gewenste toevoeging aan de legering was. Vanaf de late achtste eeuw blijkt de tin echter te zijn vervangen door zink. Deze verandering van brons naar messing, is een aanwijzing voor een

verandering in de oriëntatie van de handelscontacten naar het Frankische achterland ten koste van traditionele kustroutes.

SUZANNE RUS
Groninger Museum (Groningen)

Het album amicorum van Wybrand de Geest. Een uniek reisdocument

Samenvatting

De Friese schilder Wybrand de Geest besloot, omwille van zijn vertrek naar Utrecht en later naar Rome, in 1611 een album amicorum aan te leggen. Dat Wybrand de Geest een album amicorum koos om zijn contacten te vereeuwigen is opvallend, want in de zestiende en zeventiende eeuw was het gebruik ervan voorbehouden aan studenten, adellijke dames en geleerden. Het belang van het album voor het leven van Wybrand de Geest is niet eerder onderzocht. Zo beschouwd is dit artikel een eerste aanzet daartoe. Hier zal worden getracht aan de hand van De Geests album amicorum aanknopingspunten te vinden bij de vraag hoe het mogelijk was dat Wybrand de Geest al zo kort na zijn terugkeer in Friesland uitgroeide tot de meest gevraagde schilder van zowel Friese adel als het stadhouderlijk hof.

It album amicorum fan Wybrand de Geest. In unyk reisdokumint

Gearfetting

De Fryske skilder Wybrand de Geest besleat, fanwegen syn fertrek nei Utert en letter nei Rome, yn 1611 in *album amicorum* oan te lizzen. Dat Wybrand de Geest in album amicorum keas om syn kontakten te ferivigjen is opfallend, want yn 'e sechstjinde en santjinde iuw wie it gebrûk dêrfan foarbehâlden oan studinten, aadlike dames en gelearden. It belang fan it album foar it libben fan Wybrand de Geest is net earder ûndersocht. Sa beskôge is dit artikel in earste oanset dêrta. Besocht wurdt om oan 'e hân fan De Geests album amicorum oanknopingspunten te finen by de fraach

hoe't it mooglik wie dat Wybrand de Geest al sa koart nei syn weromkear yn Fryslân útgroeide ta de meast frege skilder fan sawol Fryske adel as it stedhâlderlik hôf.

The liber amicorum of Wybrand de Geest. A unique travel document

Summary

In 1611 the Frisian painter Wybrand de Geest decided to gather contributions for an *album amicorum*, owing to his departure to the city of Utrecht and later to Rome, Italy. The fact that Wybrand de Geest chose an album amicorum to eternalise his acquaintances is remarkable because in the sixteenth and seventeenth century the usage of such a book was usually reserved for students, women of noble birth and scholars. The significance of this album to the life of Wybrand de Geest has never before been studied, and this article can be considered as a first endeavour. An attempt will be made, using the album amicorum, to answer the question how Wybrand de Geest, only shortly after returning to Friesland, became one of the most sought after painters by both the Frisian nobility and the Stadhouders Hof, a residence of the Dutch Royal Family.

MATTHIJS DROOG
Praedinius Gymnasium (Groningen)

Drukwerk voor iedereen Het fonds van de Leeuwarder uitgever Abraham Ferwerda (1716-1783)

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op de Leeuwarder uitgever Abraham Ferwerda (1716-1783), oprichter van de oudste nog lopende krantentitel van Nederland, de *Leeuwarder Courant*. Deze handige ondernemer wist in de achttiende eeuw zijn bedrijf uit te laten groeien tot een van de meest

toonaangevende uitgeverijen van Friesland. Niet alleen door het drukken van een krant, maar vooral door vriendschappen te sluiten met kopstukken uit de Leeuwarder elite en doopsgezinde dominees verzekerde Ferwerda zich van ruim voldoende drukwerk. Bovendien huwelijkte Ferwerda zijn dochters slim uit, waardoor hij aan het hoofd kwam van een waar Leeuwarder drukkersimperium. Voor het artikel is een uitgebreide analyse gedaan naar het boekenfonds van de uitgever. Naast het uitgeven van grote hoeveelheden theologisch werk, toont het onderzoek onder meer aan dat de Leeuwarder een hoger doel voor ogen had met zijn boeken: het volk opvoeden in de traditie van de Verlichting.

Printwurk foar elkenien

It fûns fan 'e Ljouwerter útjouwer Abraham
Ferwerda (1716-1783)

Gearfetting

Dit ûndersyk rjochtet him op 'e Ljouwerter útjouwer Abraham Ferwerda (1716-1783), oprjochter fan 'e âldste noch rinnende krantetitel fan Nederlân, de *Leeuwarder Courant*. Dy handige ûndernimmer wist yn 'e achttjinde iuw syn bedriuw útgroeie te litten ta ien fan 'e meast toanoanjaande útjouwerijen fan Fryslân. Net allinnich troch it printsjen fan in krante, mar foaral troch freonskippen te sluten mei kopstukken út de Ljouwerter elite en menistedomyns fersekere Ferwerda him fan mear as genôch printwurk. Boppedat houlike Ferwerda syn dochters tûk út, wêrtroch't er oan it haad kaam fan in echt Ljouwerter printersympearium. Foar it artikel is in wiidweidige analyse dien nei it boekefûns fan 'e útjouwer. Neist it útjaan fan grutte hoemanichten teologysk wurk, toant it ûndersyk ûnder mear oan dat de Ljouwerter in heger doel foar eagen hie mei syn boeken: it folk opfiede yn 'e tradysje fan 'e Ferljochting.

Prints for Everyone

The Collection of the Leeuwarden Publisher
Abraham Ferwerda (1716-1783)

Summary

This research concerns the Leeuwarden publisher Abraham Ferwerda (1716-

1783) who launched the oldest yet publishing newspaper in the Netherlands, the *Leeuwarder Courant*. This clever entrepreneur developed his business into one of the most established publishing houses in Friesland. He not only produced a newspaper, he also maintained friendships with the social elite of Leeuwarden and the Pinkster ministers thus ensuring himself of a steady stream of lucrative assignments. In addition he married his daughters fortuitously thereby reaching the top of a veritable publishers' imperium in Leeuwarden. This article provides an extended analysis of the publisher's book collection. Besides publishing a great number of theological works, this research proves that Ferwerda had an even greater goal in mind: he wished to educate the people in the tradition of the Enlightenment.

BEN BROOS

Wopke Eekhoff en de ‘ontdekking’ van Saskia Uylenburgh als de vrouw van Rembrandt

Samenvatting

Toen de Friese archivaris Eekhoff een *album amicorum* verwierf waarin de sterfdatum van Saskia Uylenburgh werd vermeld, wist hij nog niet dat zij de vrouw van Rembrandt is geweest. Sinds de biografie door Houbraken (1718) beschouwde men een anoniem Noordhollands boerinnetje als zodanig. In 1849 werd echter een document teruggevonden waaruit bleek dat Rembrandts vrouw een burgemeestersdochter uit Leeuwarden was. In 1852 werd de schilder tot nationale held verheven, hetgeen de aanleiding vormde tot nieuw onderzoek naar zijn levensverhaal. De Amsterdamse archivaris Scheltema kreeg daarbij royaal hulp van zijn Friese vakbroeder, zodat de vermelding van Rembrandts huwelijk in het kerkboek van Sint Annaparochie kon worden teruggevonden. In 1862 gaf Eekhoff een terugblik op de speurtocht naar de ware identiteit van ‘De vrouw van Rembrandt (sic)’. Zijn genealogisch relaas werd ontsierd door verzinsels over haar vermeende zwager Wybrand de Geest. De bewaard gebleven briefwisseling tussen Eekhoff en zijn ‘letterkundige’ vakgenoten (met name Jacob van Lennep) geeft een goed beeld van hun collegialiteit en van de geschiedenis als wetenschap in wording.

Wopke Eekhoff en de ‘ûntdekking’ fan Saskia Uylenburgh as de frou fan Rembrandt

Gearfetting

Doe't de Fryske argivaris Eekhoff in *album amicorum* krige wêryn't de stjerdatum fan Saskia Uylenburgh meld waard, wist er noch net dat sy de frou fan Rembrandt west hat. Sûnt de biografy troch Houbraken (1718) beskôge men in anonym Noard-Hollânsk boerintsje as sadanich. Yn 1849 waard lykwols in dokumint weromfûn dêr't út bliken die dat Rembrandts vrouw in boargemastersdochter út Ljouwert wie. Yn 1852 waard de skilder ta nasjonale held ferheft. Dat foarme de oanlieding ta nij ûndersyk nei syn libbensferhaal. De Amsterdamske argivaris Scheltema krige dêrby royaal help fan syn Fryske fakbroer, sadat de fermelding fan Rembrandts houlik yn it tsjerkeboek fan Sint Annaparochie weromfûn wurde koe. Yn 1862 joech Eekhoff in weromblik op de syktocht nei de wiere identiteit fan 'De frou fan Rembrand (sic)'. Syn genealogysk relaas waard ûntsiert troch optinksel oer har sabeare sweager Wybrand de Geest. De bewarre bleaune brief-wiksel tusken Eekhoff en syn 'letterkundige' fakgenoaten (benammen Jacob van Lennep) jout in goed byld fan harren kollegialiteit en fan 'e skiednis as wittenskip yn wurding.

Wopke Eekhoff and the ‘revelation’ of Saskia Uylenburgh as the wife of Rembrandt

Summary

When the Frisian archivist Eekhoff acquired an *album amicorum* mentioning the date of death of Saskia Uylenburgh, he did not know yet that she has been Rembrandt's wife. Since Houbraken's biography (1718) an anonymous peasant girl from North Holland was regarded as such. However, in 1849 a retrieved document made clear that Rembrandt's wife was a mayor's daughter from Leeuwarden. The painter was transformed into a national hero in 1852 and this initiated new research into his life. The Amsterdam archivist Scheltema got generous assistance of his Frisian confrere, and the mention of Rembrandt's marriage could be retrieved from the parish register of St Annaparochie. In 1862 Eekhoff gave a look back at the quest for the true identity of 'The wife of Rembrand (sic)'. His genealogical report was marred by fabrications about her alleged brother in law Wybrand de Geest. The preserved correspondence between Eekhoff and his 'literary' colleagues

(especially Jacob van Lennep) gives a good picture of their collegiality and of history as science in the making.

GUNAR R. BOON

De verbouwing van Heringastate in Marssum, 1906-1912.

Restauratie of reconstructie?

Samenvatting

In dit artikel wordt de laatste restauratie (1906-1909) beschreven van Heringastate in Marssum, in de volksmond beter bekend als het Poptaslot. De grondvorm van de state dateert uit de zestiende eeuw. Het ging hier niet slechts om een bouwtechnisch noodzakelijke restauratie, want architect J.F.L. Frowein kreeg van de voogden van het Popta Gasthuis opdracht de state 'in oude stijl' te herstellen. In het artikel komt aan de orde welke rol de betrokken architecten Frowein en Willem Cornelis de Groot en de voogden speelden bij dit project. De architecten hielden zich vooral bezig met bouwkundige zaken, terwijl de voogden de vrije hand kregen om over de details te beslissen. Het resultaat was, dat zowel interieur als exterieur van de state een zeventiende-eeuws uiterlijk kreeg. Voogd mr. Wibo Bernardus Buma speelde daarbij een hoofdrol.

De ferbouwing fan Heringastate yn Marsum, 1906-1912.

Restauraasje of rekonstruksje?

Gearfetting

Yn dit artikel wurdt de lêste restauraasje (1906-1909) beskreaun fan Heringastate yn Marsum, yn 'e folksmûle better bekend as it Poptaslot. De grûnfoarm fan 'e state datearret út de sechstjinde iuw. It gie hjir net inkeld om in boutechnysk needsaaklike restauraasje, want arsjitekt J.F.L. Frowein krige fan 'e fâden fan it Popta Gasthús opdracht de state 'yn âlde styl' op te knappen. Yn it artikel komt oan 'e oarder hokker rol de belutsen arsjitekten

Frowein en Willem Cornelis de Groot en de fâden spilen by dit projekt. De arsjitekten holden har benammen dwaande mei boukundige saken, wylst de fâden de frije hân krigen om oer de details te besluten. It resultaat wie, dat sawol ynterieur as eksterieur fan 'e state in santjinde-iuwsk uterlik krige. Fâd mr. Wibo Bernardus Buma spile dêrby in haadrol.

The alterations to Heringa estate in Marssum, 1906-1912.

Restoration or reconstruction?

Summary

In this article, the last restoration (1906-1909) of the Heringa estate in Marssum, mostly known as the Popta mansion, is described. The original form of the estate dates to the sixteenth century. The restoration was not just a necessary one from a constructional point of view, as the architect J.E.L. Frowein got the assignment to restore it into the original state. In this article it is discussed what role the architects Frowein and Willem Cornelis de Groot played and which ideas they used. The architects were mostly occupied with matters concerning the construction, whilst the guardians of the building who issued the architects assignment decided on the details. The result was that both the interior and the exterior of the estate got a seventeenth century look. Guardian mr. Wibo Bernardus Buma played a key role in it.

THEMA: BELANG EN BETEKENIS VAN DE BENEFICIAALBOEKEN VAN FRIESLAND 1543

PAUL N. NOOMEN

Fryske Akademy (Leeuwarden)

De ontwikkeling van het parochiewezen in Oostergo

Samenvatting

Deze bijdrage heeft als onderwerp de ontwikkeling van het parochiewezen in het oostelijk deel van de provincie Fryslân. Het stichten van ca. 150 parochiekerken hier was een langetermijnproces, dat begon in de 8ste eeuw met het inrichten van missiecellen en eindigde omstreeks 1350 toen de laatste kapellen werden gebouwd in nieuw ontgonnen veengebieden. Door middel van retrospectief onderzoek en met gebruikmaking van verschillende bronnen zoals historische gegevens met betrekking tot kerkbezit en de naam van de beschermheilige van de kerk, onderscheidt Noomen drie fasen in dit proces. De oudste kerken werden gesticht in de 10de tot de 12de eeuw door de bisschop, vaak op bisschoppelijk grondbezit. De tweede en derde groep werden respectievelijk gesticht door adellijke families en dorpsgemeenschappen na ca. 1200. Deze door de dorpsgemeenschap zelf gestichte kerken waren de jongste en bescheidener kerken. Het blijkt nu dat, anders dan vaak gedacht werd, de door de gemeenschap gestichte kerk niet het belangrijkste model voor Friesland was.

De ûntjouwing fan it parochywêzen yn Eastergoa

Gearfetting

Dizze bydrage hat as ûnderwerp de ûntjouwing fan it parochywêzen yn it eastlik diel fan 'e hjoeddeistige provinsje Fryslân. It stichtsjen fan likernôch 150 parochytsjerken dêr wie in langetermynproses, dat begûn yn 'e 8ste iuw mei it ynrychtsjen fan missysellen en einige om 1350 hinne doe't de lêste kappellen boud waarden yn nij ûntginde feangebieten. Troch retrospektyf ûndersyk en it brûken fan ferskillende boarnen lykas histoaryske gegevens oangeande tsjerkebesit en namme fan 'e beskermhillige fan 'e tsjerke, ûnderskiedt Noomen trije fazen yn dat proses. De âldste tsjerken waarden stichte yn 'e 10de oant de 12de iuw troch de biskop, faak op biskoplik grûnbesit. De twadde en tredde groep waarden respektyflik stichte troch aadlike famyljes en doarpsmienskippen nei likernôch 1200. Dy troch de doarpsmienskip sels stichte tsjerken wiene de jongste en beskiedener tsjerken. It docht no bliken dat, oars as faak tocht waard, de troch de mienskip stichte tsjerke net it belangrykste model foar Fryslân wie.

The development of the parish system in Oostergo

Summary

This contribution deals with the development of the parish system in the eastern part of the present province of Friesland. The founding of ca. 150 parish churches here was a long term process, starting in the 8th century with the construction of mission cells and ending ca. 1350 when the last chapels were built in recently reclaimed moor areas. Adopting a retrospective method and using various sources like administrative data on church property and saints names, Noomen discerns three phases in this process. The primary churches were established in the 10-12th centuries by the bishop, often on property complexes of his own. The second and third group were respectively founded by elite families and peasant communities after ca. 1200. The peasant churches were the latest and more modest ones. It thus stands out that, otherwise than often has been thought, the communally founded church did not represent the main model for Friesland.

JAN KUYS

Radboud Universiteit, faculteit Letteren, leerstoelgroep
Oude en Middeleeuwse Geschiedenis (Nijmegen)

Vrijgesteld, maar vaak ook niet. Belasting op kerkelijke inkomens in het laatmiddeleeuwse bisdom Utrecht

Samenvatting

Het regeringsbesluit uit 1543 om de waarde van de Friese parochiegoederen te registreren voedde bij de geestelijken de vrees dat deze registratie zou worden gebruikt om hen inkomstenbelastingen op te leggen. In lijn met het traditionele beleid van de katholieke kerk stelde de Friese geestelijkheid zich steeds op het standpunt dat zij was vrijgesteld van belastingen van de wereldlijke overheid. Het blijkt zelfs dat de Friese geestelijkheid zich al in de veertiende eeuw succesvol tegen pauselijke belastingen heeft verzet. In de

zestiende eeuw was dat niet veel anders en heeft men met succes kerkelijke en wereldlijke belastingen kunnen ontlopen. Slechts de hertog van Saksen slaagde erin de Friese geestelijkheid belasting op te leggen, maar Karel V heeft daarentegen zijn fiscale ambities in Friesland niet kunnen doorzetten. De vrees dat de Beneficiaal Boeken zouden gaan dienen voor de heffing van inkomstenbelasting bleek niet gegrond, zo blijkt uit de latere geschiedenis.

Frijsteld, maar faak ek net.

Belesting op tsjerklike ynkommens yn it
letmidsiuwske bisdom Utert)

Gearfetting

It regearingbeslút út 1543 om de wearde fan it Fryske parochygoed te registrearjen fuorre by de geastliken de frees dat dy registraasje brûkt wurde soe om harren ynkomstebelestingen op te lizzen. In lijn mei it tradisjonele belied fan 'e katolike tsjerke stelde de Fryske geastlikheid him hieltyd op it stânpunt dat sy frijsteld wiene fan belestingen fan 'e wrâldske oerheid. It docht sels bliken dat de Fryske geastlikheid him al yn 'e fjirtjinde iuw suksesfol tsjin pauslike belestingen ferset hat. Yn 'e sechstjinde iuw wie dat net hiel oars en hawwe se mei sukses tsjerklike en wrâldske belestingen ûntrinne kinnen. Inkeld de hartoch fan Saksen slagge deryn de Fryske geastlikheid belesting op te lizzen. Karel V hat dêrfoar syn fiskale ambysjes yn Fryslân net trochsette kinnen. De frees dat de Benefisjaal Boeken tsjinjen gean soene foar de heffing fan ynkomstebelesting blik net grûndearre, sa docht bliken út de lettere skiednis.

Exempt, but not always.

Tax on ecclesiastical incomes in the late medieval
diocese of Utrecht

Summary

The governmental ordinance of 1543 that provided to record the assets of the Frisian parish churches made the clergy fear this was a renewed attempt to impose regular income taxes upon them. According to the long-standing policy of the Roman Church the Frisian clerics traditionally claimed exemption from secular taxes whatsoever. In the 14th century

already they had successfully opposed to papal taxes. In the 16th century they even pretended that they had not paid ecclesiastical and secular taxes since immemorial times. Only the Saxonian rulers of the early 16th century succeeded to levy a modest income tax from their Frisian clergy. Their successor the Emperor Charles V failed to do so. After all, the fear of the clergy of taxation of their incomes had no ground. Moreover, the registration of 1543 (in the so-called *Beneficiaal Boeken*) did not turn out to be a prelude to the levy of a general income tax from the Frisian clergy, as we know now.

J.A. (HANS) MOL
Fryske Akademy (Leeuwarden)

Het inkomen van zielzorgers in Friesland, 1511-1543

Samenvatting

In dit opstel wordt onderzocht welk inkomstenaandeel de Friese pastoors in de eerste helft van de zestiende eeuw haalden uit de bijdragen die parochianen moesten betalen voor genadehandelingen als dopen, trouwen, begraven, jaargetijdevieringen en dergelijke. In de Beneficiaalboeken wordt deze geldstroom vanwege zijn variabele karakter het 'onwis' of het 'onzeker' genoemd. Voor diverse Friese dorpen blijkt dat hij ongeveer een kwart tot een derde van het totale inkomen van de pastoor heeft omvat. Nader onderzoek voor andere streken in de Nederlanden zal moeten uitwijzen of dit aandeel groot, gemiddeld of juist relatief klein was. In de loop van de jaren dertig en veertig van de zestiende eeuw kwam door de verspreiding van reformatorische ideeën dit deel van het pastoorsinkomen sterk onder druk te staan, met name als gevolg van de teruglopende vraag naar zielenmissen.

It ynkommen fan sielsoargers yn Fryslân, 1511-1543

Gearfetting

Yn dit opstel wurdt ûndersocht hokker ynkomste-oandiel de Fryske siele-

harders yn de earste helte fan de sechstjinde iuw hellen út de bedraggen dy't parochianen foar genedehannelingen lykas doopjen, trouwen, begraven en it opdragen fan memoarjemissen betelje moasten. Yn 'e Benefisjaalboeken wurdt dy jildstream fanwegen syn fariabele karakter it 'onwis' of it 'onzeker' neamd. Foar ferskate Fryske doarpen docht bliken dat it sa likernôch in fearn of in tredde fan it totale ynkommen fan de pastoar omfieme hat. Neier ûndersyk foar oare streken yn de Nederlannen sil útwize moatte oft dat oandiel grut, mear trochsneed, of krekt lyts wie. Yn de rin fan de tritiger en fjirtiger jierren fan de sechtjinde iuw kaam dit part fan it pastoarsynkommen troch de fersprieding fan reformatoaryske ideeën sterk ûnder druk te stean, benammen as gefolch fan de weromrinnende fraach nei sielemissen.

Income of pastors in Friesland, 1511-1543

Summary

This article looks into the income share Frisian pastors received during the first half of the sixteenth century from contributions that parishioners had to pay for grace treatments like baptizing, marriage, burial, seasonal celebrations and the like. In the Beneficial books this money stream is called 'uncertain' because of its variable character. For several Frisian villages it seems to have been around a quarter to a third of the total pastor's income. Closer research for other regions in the Netherlands will have to show whether this part was large, average or relatively small. In the course of the thirties and fourties of the sixteenth century this part of the pastor's income came under pressure due to the spread of reformational ideas, especially following the declining demand for requiems.

OTTO ROEMELING

De geestelijken van 1543.

Cijfers over studie en afkomst

Samenvatting

De Beneficiaalboeken bevatten zeker geen redelijk volledige registratie van de geestelijke lenen in Friesland. Slechts omstreeks tweederde ervan

(540) wordt daarin op enigerlei wijze genoemd. Daarvan echter wordt in slechts 376 de naam van de bezitter ervan vermeld en daarvan weer – na aanvullingen uit andere bronnen – kan van slechts 277 patroniem en/of familienaam worden vastgesteld. Verreweg het grootste gedeelte betreft patroniemen, tegenover slechts 29 (min of meer traceerbare) familienamen.

Van 40 + 10? uit de groep van 277 kan vastgesteld respectievelijk verondersteld worden dat zij op enigerlei wijze een universitaire studie gevolgd (niet noodzakelijkerwijs afgerond) hebben. Daarmee komt de uitkomst op maximaal 18.0 procent. Deze wijkt sterk af van het door Zijlstra gegeven percentage van maximaal 34.7 procent. Deze constatering geldt ook voor gegevens ontleend aan registers van wijdelingen in het bisdom Utrecht 1505-1518, aan het Hof van Friesland verzochte nieuwe presentaties voor beneficia in 1525 en institutieregisters van de proost-aartsdiaken van Sint Marie te Utrecht uit de 16^e eeuw.

De geastliken fan 1543.

Sifers oer stúdzje en ôfkomst

Gearfetting

De Benefisjaalboeken befetsje wis gjin reedlik folsleine registraasje fan 'e geastlike lienen yn Fryslân. Mar likernôch twatredde derfan (540) wurdt dêr op ien of oare wize yn neamd. Dêrfan wurdt lykwols yn mar 376 de namme fan 'e besitter derfan meld en dêrfan wer – nei oanfollingen út oare boarnen - kin fan mar 277 patronym en/of famyljenamme fêststeld wurde. Yn fierwei it grutste part giet it om patronimen, yn mar 29 gefallen om (min of mear traseerbare) famyljenammen.

Fan 40 + 10? út de groep fan 277 kin fêststeld respekttyflik ferûndersteld wurde dat se op ien of oare wize in universitêre stúdzje folge (net needsaaklikerwize ôfrûne) hawwe. Dêrmei komt de útkomst op maksimaal 18.0 prosint. Dy wykt sterk ôf fan it persintaazje fan maksimaal 34.7 prosint dat Zijlstra jûn hat. Dy konstatearring jildt ek foar gegevens ûntliend oan registers fan wijelingen yn it bisdom Utert 1505-1518, oan it Hôf fan Fryslân fersochte nije presintaasjes foar benefisia yn 1525 en ynstitúsjeregisters fan 'e proast-aartsdiaken fan Sint Marije yn Utert út de 16^e iuw.

The clergy of 1543.

Figures about studies and descent

Summary

The Beneficial books definitely contain no reasonably complete registration of the loans to pastors in Friesland. Only circa two third (540) of these are named, one way or another, in there. In only 376, however, the name of the owner is mentioned and of these – after additions from other sources – of only 277 the patronym and/or surname can be determined. In by far the largest part these are patronyms, in just 29 they are (more or less traceable) surnames.

From the group of 277, 40 + 10? can be determined, or understood respectively, to have studied, one way or another, at a university (not necessarily completed). The result is therefore maximally 18.0 percent, strongly differing from the percentage of maximally 34.7 percent given by Zijlstra. This finding also holds for data derived from registers of ordinands in the diocese of Utrecht 1505-1518, at the Court of Friesland requested new presentations for beneficia in 1525 and the 16th century institution registers of the provost-archdeacon of St Mary in Utrecht.

HENK BLOEMHOF
Fryske Akademy (Leeuwarden)

Nedersaksische elementen in de Stellingwerper Beneficiaalboekteksten

Samenvatting

Oostelijke (Nedersaksische) vormen in het ‘Nederlands’ van de *Beneficiaalboeken* duiden op de afwezigheid van een strenge, ‘westelijke’ standaard zoals tegenwoordig. Wel ondervonden ze concurrentie van ‘Hollandse’ equivalenten. Het gebruik varieerde naar regio.

Na onderzoek blijken de varianten *old* (oostelijk) versus *oud* (‘Hollands’) illustratief te zijn. De *old*-score van alle Beneficiaalboekteksten samen is ongeveer 590 en die van *oud* 60. In beide Stellingwerper grietenijen samen scoort *old* echter 130 keer, Hollands *oud* slechts éénmaal. Opmerkelijk

is verder dat het gebruik van *ol* resp. *ou* per lexicaal item flink verschilt. Oostelijk *solde* 'zou(de)' bijvoorbeeld komt in Stellingwerf meer dan tien keer voor en de vorm met *ou* vier keer.

Na nog een paar variabelenlinguïstische observaties worden enkele andere fenomenen besproken. Dat betreft o.m. de suffixen *-inge*, *-i(n)ger* in toponymische afleidingen (*Knollinge*, *Jardinger* etc.) en het suffix *-(e)de* in Stellingwerfer toponiemen als *Zegg(e)de*, *Steggerde*. Opmerkelijk zijn ook de geografische aanduidingen van gewichten en landmaten in de Stellingwerfer teksten. Het was blijkbaar nodig om ze 'Fries' te noemen dan wel om te refereren aan de Overijsselse steden Steenwijk, Zwolle, Kampen of Deventer.

Nedersaksyske eleminten yn 'e Stellingwerfer Benefisjaalboekteksten

Gearfetting

Eastlike (Nedersaksyske) foarms yn it 'Nederlânsk' fan 'e *Benefisjaalboeken* tsjutte op 'e ôfwêzichheid fan in strange, 'westlike' standert lykas tsjintwurdich. Wol ûnderfûnen se konkurrinsje fan 'Hollânske' ekwifalinten. It gebrûk fariearre nei regio.

Nei ûndersyk blike de farianten *old* (eastlik) foar *oud* ('Hollânsk') oer yllustratyf te wêzen. De *old*-skoare fan alle Benefisjaalboekteksten mei-inoar is ûngefear 590 en dy fan *oud* 60. Yn beide Stellingwerfer gritenijen tegearre skoart *old* lykwols 130 kear, Hollânsk *oud* mar ien kear. Opmerklik is fierder dat it brûken fan *ol* resp. *ou* per leksikaal item flink ferskilt. Eastlik *solde* 'zou(de)' bygelyks komt yn Stellingwerf mear as tsien kear foar en de foarm mei *ou* fjouwer kear.

Nei noch in pear fariabelelinguïstyske observaasjes wurde inkelde oare fenomenen besprutsen. Dat giet oer û.m. de suffiksen *-inge*, *-i(n)ger* yn toponymyske ôfliedingen (*Knollinge*, *Jardinger* ensfh.) en it suffiks *-(e)de* yn Stellingwerfer toponimen as *Zegg(e)de*, *Steggerde*. Opmerklik binne ek de geografyske oantsjuttingen fan gewichten en lânmjitten yn 'e Stellingwerfer teksten. It wie blykber nedich om se 'Fries' te neamen of om te referearjen oan 'e Oeriselske stêden Stienwyk, Swol, Kampen of Dimter.

Low Saxon elements in the Stellingwerf part of the Beneficialboeken

Summary

Eastern (Low Saxon) forms in *Beneficialboeken* indicate the absence of a strict ‘western Dutch’ standard, unlike today’s situation. But obviously they met competition by equivalents from Holland (the area of North en South Holland). The use of the variants clearly differentiates according to regions.

Examining the variable words, the variants *old* ‘old’ (Low Saxon) contra *oud* (Hollandic) are striking. The *old*-score of all texts is about 590, *oud* counts 60. With respect to both Stellingwerf municipalities together the proportion of *old* » *oud* is remarkably different. *Old* was counted 130 times, Hollandic *oud* just one time. Remarkably too are the large differences between lexical items in frequency of using *ol* versus *ou*. Eastern *solde* ‘should’ for example counts in the Stellingwerf texts more than ten times, but only four words show the grapheme *ou*.

After some more observations concerning variables, a few other phenomena are considered. It concerns a.o. the suffixes *-inge* ‘with respect to, belonging to’ and *-i(n)ger* (‘of, from’), i.e. in derivations of toponyms like *Knollinge*, *Jardinger* etc., and also Low Saxon *-(e)de*, a suffix in the toponyms *Zeg(ge)de*, *Steggerde*. A striking phenomenon too is the geographical denotation of weight and land measurements in the Stellingwerf texts. Clearly there was a need for the specification *Fries* ‘Frisian’ or, on the contrary, to name them after the Overijssel cities of Steenwijk, Kampen, Deventer and Zwolle.

KAREL F. GILDEMACHER

Het Friese landschap volgens de toponiemen in de Beneficialboeken

Samenvatting

Mensen benoemen alles in hun omgeving om in gesprekken duidelijk te maken wat wordt bedoeld. Bij het opgeven van de kerkelijke bezittingen in de Beneficialboeken van 1543 hebben ze gangbare aanduidingen voor

percelen grond en in veel gevallen ook toen bekende toponiemen gebruikt. In het artikel wordt aan de hand van een beredeneerde selectie op de veronderstelling ingegaan dat verscheidene motieven een rol speelden.

Het bleek dat bijna altijd het agrarisch landgebruik de voornaamste rol speelde. Men kende het landschap tot in detail en maakte ook meer onderscheid dan tegenwoordig. Ook bij aanduidingen voor de grootte van een perceel was dat het geval. Uit de opgegeven namen wordt ook de verspreiding van perceleringstypen over de provincie verhelderd. Het artikel geeft van deze zaken een eerste overzicht waarbij tevens aandacht wordt besteed aan het talige aspect van de benoeming i.c. lokaal dialectverskil en de beheersing van de nagestreefde doeltaal.

It Fryske lânskip neffens de toponimen yn 'e Benifisjaalboeken

Gearfetting

Minsken beneame alles yn har omjouwing om yn petearen dúdlik te meitsjen wat bedoeld wurdt. By it opjaan fan de tsjerklike besittingen yn de Benificiaalboeken fan 1543 hawwe se gongbare oantsjuttingen foar stikken lân en yn gâns gefallen ek doedestiids bekende toponimen brûkt. Yn it artikel wurdt oan de hân fan in beredenearre seleksje op de ferûnderstelling yngien dat ferskate motiven in rol spilen.

It hat bliken dien dat suver altyd it agrarysk lángebrúk de wichtichste rol spile. Se koene it lânskip op en út en makken ek mear ûnderskied as tsjintwurdich. Ek by oantsjuttingen foar de gruttens fan in hoeke lân wie dat it gefal. Ut de opjûne nammen wurdt fierders ek de fersprieding van ferkavelingstypen oer de provinsje helder makke. It artikel jout fan dizze saken in earste oersjoch dêr't tagelyk omtinken by is foar it talige aspekt fan it beneamen, yn dit gefal lokaal dialektferskil en it behearskjen fan de bestribbe doeltaal.

The Frisian landscape according to the toponyms in the Beneficial books

Summary

People name everything in their surroundings to make clear, in conversations, what is meant. When laying down the church possessions in the

Beneficial books of 1543, common designations for plots of land and in many cases also then familiar toponyms were used. Based on a reasoned selection the article examines the assumption that several motives played a role.

In practically all cases agrarian land use appeared to play the most important role. People knew the landscape in detail and made more distinction than nowadays. Also in size indications for a parcel of land this was the case. Of the given names distribution of types of parcel layout over the province is clarified as well. This article gives a first review of these cases, next to paying attention to the linguistic aspect of the determination, i.e. local dialect differences and skills in the pursued target language.

PHILIPPUS BREUKER

De hemrik: lokalisatie, datering en betekenisontwikkeling

Samenvatting

De veldaanduiding hemrik is gezien de etymologie in oorsprong mogelijk het hele buurschapsgebied, maar werd al in de vroege Middeleeuwen het gebied binnen een buurschap dat gemeenschappelijk gebruikt werd. Mogelijk ook was een hemrik in oorsprong, dat is in de Karolingische tijd, het gebied dat diende als grondslag voor belastingheffing. Een hemrik is soms deel van het buurschapsgebied gebleven, maar de meeste hemriken zijn in de volle Middeleeuwen deel van het buurschappen omvattende dorpsgebied geworden. De naam is sinds de dertiende eeuw in onbruik geraakt en meest vervangen door meenschar of maden. Hemriken komen voor in gebieden met opstreckende verkaveling langs de van oudsher Friese Noordzeekust. Waar in oudere ontginningen die opstreckende verkaveling ontbreekt, zoals in het Kleigebied van de Greidhoek in Friesland, heetten de gemeenschappelijk gebruikte velden behalve meenschar, maden of fennen ook landen. Het verschil van inzicht tussen O. Postma en E.W. Hofstee is terug te voeren op het niet onderkennen van dit verschil. Postma beschrijft de situatie in de Greidhoek, Hofstee die op de noordelijke Groninger klei.

De himrik: lokalisaasje, datearring en betsjuttingsûntjouwing

Gearfetting

De fjildoantsjutting himrik is sjoen de etymology yn oarsprong mooglik it hiele buorskipsgebiet, mar waard al yn 'e iere midsiuwen it gebiet binnen in buorskip dat mienskiplik brûkt waard. Mooglik wie in himrik yn oarsprong, dat is yn 'e Karolingyske tiid, it gebiet dat tsjinne as grûnslach foar belestingheffing. In himrik is soms diel fan it buorskipsgebiet bleaun, mar de measte himriken binne yn 'e folle midsiuwen diel fan it buorskippen omfetsjende doarpsgebiet wurden. De namme is sûnt de trettjinde iuw yn ûnbrûk rekke en meast ferfongen troch mienskar of mieden. Himriken komme foar yn gebieten mei opstreckende ferkaveling by de fan âlds Fryske Noardseekust lâns. Dêr't yn âldere ûntginningen dy opstreckende ferkaveling ûntbrekt, lykas yn it Klaaigebiet fan 'e Greidhoeke yn Fryslân, hjitten de mienskiplik brûkte fjilden útsein mienskar, mieden of finnen ek lannen. It ferskil fan ynsjoch tusken O. Postma en E.W. Hofstee is werom te fieren op it net ûnderkennen fan dat ferskil. Postma beskriuwt de situaasje yn 'e Greidhoeke, Hofstee dy op 'e noardlike Grinzer klaai.

The hemrik: localisation, dating and meaning development

Summary

Considering its etymology, the field name *hemrik* may have been originally used as name for the entire hamlet area, but already became to denote the area within the hamlet that was communally used (the mark) in the early medieval period. In addition, *hemrik* may have originally been, that is in the Carolingian period, the area on which the levying of taxes was based. In some cases a *hemrik* remained part of a hamlet, but most often the *hemrik* became part of the village grounds that included the hamlets in the high Middle Ages. Since the thirteenth century, the name has become obsolete and replaced by the terms *meenschar*, *maden* or *fennen*. *Hemriks* occur in areas with linear parcellation along the Frisian North Sea coast. Older reclamations, such as the clay lands in the Greidhoeke in Friesland, lack this parcellation and here the communal fields are also named *landen*. There is a difference of opinion between O. Postma – writing about the Greidhoeke

situation – and E.W. Hofstee – writing about the clay lands in Groningen, which can be brought back to the fact that they don't take into account the mentioned difference in the history of parcellation.

MERIJN KNIBBE

Hogeschool Van Hall Larenstein (Leeuwarden)

De kerk, de staat en het vredesdividend.

De pachtopbrengsten van kerkelijke goederen in Friesland, 1511-1543

Samenvatting

Nadat de nieuwe Habsburgse overheid in 1525 in Friesland een einde had gemaakt aan de (min of meer) burgeroorlog stegen de grondprijzen snel: een vredesdividend. Echter, na ongeveer 1535 bleven de pachtprijzen stijgen wat niet meer verklaard kan worden door de pacificatie. En ook niet door de zestiende-eeuwse prijsrevolutie, die bij de prijsstijging op de achtergrond een belangrijke rol speelde. Tussen ongeveer 1525 en 1543 vertoonde deze revolutie een hapering. Opmerkelijk is dat tijdgenoten de stijging van de prijzen toeschrijven aan '[Het Groot Arbitrament](#)', een door de Habsburgse overheid afgedwongen convenant dat de hoogte en vooral ook de financiering van de buitendijken regelde, waardoor aantoonbaar een einde kwam aan het zeer regelmatig over- en (letterlijk) wegspoelen van Friesland. Een succesvol voorbeeld van overheidscoördinatie (zie [hier](#) voor minder geslaagde 16e eeuwse pogingen). Een boeiende mogelijkheid: maakte de pacificatie en coördinatie door de overheid de opkomst van 'de burger' en een prominenter plaats voor 'het economische motief' mogelijk?

De tsjerke, de steat en it fredesdividint.

De pachtopbringsten fan tsjerkegoed yn Fryslân, 1511-1543

Gearfetting

Neidat de nije Habsburchske oerheid yn 1525 yn Fryslân in ein makke hie

oan 'e (min of mear) boargeroarloch giene de grûnprizen gau omheech: in fredesdividendint. Lykwols, nei likernôch 1535 bleaune de pachtprizen omheech gean wat net mear ferklearre wurde kin troch de pasifikaasje. En ek net troch de sechstjinde-iuwske priisrevolúsje, dy't by de priisstiging op 'e eftergrûn in belangrike rol spile. Tusken likernôch 1525 en 1543 stûke dy revolúsje. Opmerklik is dat tiidgenoaten de stiging fan 'e prizen taskreaune oan '[Het Groot Arbitrament](#)', in troch de Habsburchske oerheid ôftwongen konvenant dat de hichte en foaral ek de finansiering fan 'e bûtendiken regele. Dêrtroch kaam oantoanber in ein oan it hiel geregeld oer- en (letterlik) fuortspieren fan Fryslân. In suksesfol foarbyld fan oerheidskoördinaasje (sjoch [hjiir](#) foar minder slagge sechstjinde-iuwske besykjen). In boeiende mooglikheid: *makke de pasifikaasje en koördinaasje troch de oerheid de opkomst fan 'de boarger' en in promininter plak foar 'it ekonomyske motyf' mooglik?*

Church, state and peace dividend.

Rent revenues of church property in Friesland,
1511-1543

Summary

In 1525 the new Habsburg government succeeded in pacifying Friesland, ending civil strife. This enabled a fast increase in land rents: a peace dividend. But after 1535 rents continued to increase, which can't be explained by the 'peace dividend' or even the 16th century 'price revolution', an important background variable enabling the post 1525 rise, as this showed a pause between 1525 and 1543. Contemporaries ascribed the continuing rise in prices to the 'Groot Arbitrament', a covenant pushed by the new Habsburgian government which regulated the height and, especially, the financing of [coastal levees](#). This ended the frequent flooding and, literally, washing away of large parts of Friesland, an example of succesful government coördination (look [here](#) for less succesful 16th century examples). A tantalizing question: did government policies *enable the rise of the 'burgher' and the preponderance of the economic motive over 'honour' and 'clan' related motives?*

DENNIS WORST
Fryske Akademy (Leeuwarden)

Hooi halen stroomafwaarts.

Het belang van hooiwinning voor de veenboeren in
Zuidoost-Friesland

Samenvatting

De Beneficiaalboeken van 1543 tonen aan dat tot de gemiddelde kerk en pastorie in Zuidoost-Friesland ook hooilanden behoorden die ver weg waren gelegen van het kernbezit. Hetzelfde fenomeen is bekend van geestelijken en boeren uit andere delen van Noord-Nederland. De hooilanden lagen in zogenaamde 'hooiwinningsgebieden', vaak helemaal stroomafwaarts langs een rivier. Het zijn uitgestrekte, natte en afgelegen complexen waarin vele eigenaars uit verschillende parochies hooilandpercelen bezaten. Voor de veenboeren in Zuidoost-Friesland was de hooioogst van deze verre landerijen een noodzaak. De zestiende- en zeventiende-eeuwse agrarische bedrijven langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep, de Kuinder en de Linde hadden vanwege het smalle beekdal een structureel tekort aan hooi. De rijkere hooilanden in de hooiwinningscomplexen in de Kop van Overijssel en in het westelijke deel van de grietenijen Schoterland en Opsterland, vormden zodoende een wezenlijk onderdeel in de gemengde agrarische bedrijfsvoering. Gezien de historische bronnen en het archeologische vondstmateriaal was dit 'hooi halen stroomafwaarts' al sinds de dertiende eeuw geïncorporeerd in het Zuidoost-Friese boerenbedrijf.

Hea helje stream ôf.

It belang fan heawinning foar de feanboeren yn
Súdeast-Fryslân

Gearfetting

De Benefisjaalboeken fan 1543 toane oan dat oan de trochsneed tsjerke en pastory yn Súdeast-Fryslân ek healannen hearden dy't fier fan it kearnbesit ôf leine. Dat fenomeen is ek bekend fan geastliken en boeren út oare dielen fan Noard-Nederlân. De healannen leine yn saneamde 'heawinningsgebieten', faak hielendal stream ôf by in rivier lâns. It binne grutte

wiete en ôfhandige kompleksen wêryn't in protte eigeneren út ferskillende parochys healânperselen besieten. Foar de feanboeren yn Súdeast-Fryslân wie de heawinning fan dy fiere stikken lân in needsaak. De sechstjinde- en santjinde-iuwske agraryske bedriuwen by de boppe- en middenrin fan it Alddjip, de Kuunder en de Lende hiene fanwegen de smelle beekdelling in struktureel tekoart oan hea. De rikere healannen yn 'e heawinningskompleksen yn 'e Kop fan Oerisel en yn it westlik part fan 'e gritenijen Skoatterlân en Opsterlân, foarmen sadwaande in wêzentlik ûnderdiel yn 'e mingde agraryske bedriuwsfiering. Ut de histoaryske boarnen en it archeologyske fynstmateriaal wie dat 'hea heljen stream ôf' al sûnt de trettjinde iuw ynkor-porearre yn it Súdeast-Fryske boerebedriuw.

Haying downstreams.

The importance of hay for peatfarmers in Southeast Friesland

Summary

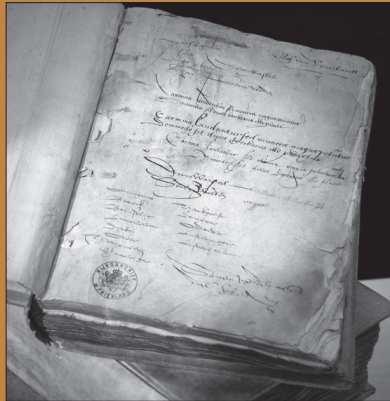
In 1543 the average church and pastor in Southeast Friesland possessed hayfields far away from their core property. Also, the same phenomenon is known of clergy and pastors in similar areas of the Northern Netherlands. The hayfields were often situated at the downstream side of a river in so-called 'haymaking areas'. To clarify, these are vast, wet and remotely situated areas, where many villagers from various parishes have their own hayfields. The harvest of these remote meadowlands was of great importance for the peatfarmers in Southeast Friesland during the sixteenth and seventeenth centuries. In their own villages the peasants had a structural shortage of hay because of the narrow stream valleys alongside the middle and upper streams of the rivers Koningsdiep, Kuunder and Linde. The fertile haymaking areas at the downstream side of these rivers, therefore, formed an essential part of the mixed agrarian system (arable and livestock farming). This haying downstreams even goes back much further, based on historical sources and archaeological finds it is argued this system was already in use in the thirteenth century.

De Vrije Fries

2014

Het Friese landschap: geen trauma maar een open wond
All change? The end of a metalworking tradition in early medieval Frisia

Het album amicorum van Wybrand de Geest

Drukwerk voor iedereen

Wopke Eekhoff en de 'ontdekking' van Saskia Uylenburgh

De verbouwing van Heringastate

THEMA: BELANG EN BETEKENIS VAN DE BENEFICIAALBOEKEN VAN FRIESLAND 1543

De ontwikkeling van het parochiewezen in Oostergo

Belasting op kerkelijke inkomens in het laatmiddeleeuwse bisdom Utrecht

Het inkomen van zielzorgers in Friesland, 1511-1543

De geestelijken van 1543

Nedersaksische elementen in de Stellingwerper Beneficiaalboekteksten

Het Friese landschap volgens de toponiemen in de Beneficiaalboeken

De hemrik

De kerk, de staat en het vredesdividend

Hooi halen stroomafwaarts

Jaarverslag Koninklijk Fries Genootschap

